

ОРЕНДАРЧУК О. Л.

Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького

**ВАЛЕНТІСНІ ВІДНОШЕННЯ ДІЄСЛІВ *TO SEE* / *БАЧИТИ*
У МЕЖАХ КОНЦЕПТУ ЗІР У КОНТРАСТИВНОМУ АСПЕКТІ
(на матеріалі англійської та української мов)**

У цій статті досліджуються валентнісні відношення англійського дієслова *to see* та українського – *бачити* у складі концепту ЗІР у сучасному англійському та українському художньому мовленні. Тут розкриваються контрастивні особливості інваріантно-варіантних властивостей валентнісних відношень дієслів “чуттєвої сфери” в обох мовах.

Ключові слова: Валентнісні відношення, дієслово, концепт, контрастивні особливості, інваріантно-варіантні властивості, дієслова “чуттєвої сфери”.

В этой статье исследуются валентностные отношения английского глагола *to see* и украинского – *видеть* в составе концепта ЗРЕНИЕ в современной английской и украинской художественной речи. Здесь раскрываются контрастивные особенности инвариантно-вариантных свойств валентностных отношений глаголов “сферы чувств” в обоих языках.

Ключевые слова: Валентностные отношения, глагол, концепт, контрастивные особенности, инвариантно-вариантные свойства, глаголы “сферы чувств”.

The valency of the verb *to see* represented by the concept SEE in the modern English and Ukrainian fiction is investigated in this article. The contrastive peculiarities of the invariant and variant features of the valency capacity of the verbs of “the sensual sphere” in both languages are developed here.

The key words: The valency, the verb, the concept, the contrastive peculiarities, the invariant and variant features, the verbs of “the sensual sphere”.

Актуальність роботи зумовлена загальним спрямуванням лінгвістичних досліджень на системне вивчення і аналіз мовних одиниць, здатних до розширення своїх семантичних можливостей у різних контекстах і різних комбінаціях їхньої лексичної і синтаксичної сполучуваності, до яких належать дієслова “чуттєвої сфери”. Вивчення валентності дієслів, їх прототипічних структур у контрастивному аспекті уточнює традиційне розуміння валентнісних відношень дієслів в аспекті когнітивної семантики та контрастивної лінгвістики.

Метою дослідження є встановлення валентнісних відношень дієслів *to see* / *бачити* у межах концепту СЛУХ у контрастивному аспекті. Для досягнення поставленої мети необхідно розв’язати такі **завдання:**

- визначити теоретико-методологічні засади вивчення валентності дієслів *to see* / *бачити* тематичної групи “чуттєвої сфери”;

- виявити контрастивні особливості валентнісної потужності дієслів *to see* / *бачити* в англійській та українській мовах.

Предметом дослідження є валентнісні відношення дієслів *to see* / *бачити* у межах концепту ЗІР у контрастивному аспекті в англійській та українській мовах.

Об'єкт – дієслова тематичної групи “чуттєвої сфери”: *to see* / *бачити*.

Матеріалом дослідження є матеріали тлумачних словників: The Compact Edition of the Oxford English Dictionary: Complete Text Reproduced Micrographically (J. B. Sykes, 1979), Словник української мови: в 11-ти томах (за ред. І. К. Білодіда, 1976); синонімічних словників: Словник синонімів української мови: у 2-х томах (А. А. Бурячок, 2001), Словник синонімів англійської мови К. Т. Баранцев, 1964), фразеологічних словників: Фразеологічний словник української мови (В. М. Білоноженко, 1999), Англо-русский фразеологический словарь (А. В. Кунин, 1984); англійські та українські художні тексти жанру “pulp fiction” (англійський роман: Ch. M. Fraser “Kinvara Summer”, та українські романи: Р. Гедеон “Сюзанна”, В. Ярош “Діамант бразильської принцеси”).

Наукова новизна полягає в тому, що в роботі було досліджено дієслова “чуттєвої сфери” *to see* / *бачити* англійської та української мов, що мають реальну референційну основу й пов'язані з органом чуття – зором і встановлено інваріантно-варіантні властивості валентнісних відношень зазначених дієслів у межах концепту ЗІР.

Постановка загальної проблеми та її зв'язок з науковими завданнями. Досліджуючи інваріантні валентнісні відношення дієслів *to see* / *бачити* англійської та української мов у межах концепту ЗІР, важливим є також вивчення їх варіантних властивостей у контрастивному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці вже доведено, як зазначає К. В. Рахіліна, що мовні концепти побудовані прототипічно, тобто – нерівномірно, за принципом “центр-периферія”, тому що когнітивна діяльність людини у свою чергу базується на сполученні двох принципів: структурної стабільності та гнучкого пристосування. Таким чином, від мовної структури вимагається, з одного боку, певний час зберігати постійний спосіб організації системи, з іншого, – бути достатньо гнучкою, щоб пристосовуватися до

постійних змін. Цим пояснюється наявність сильного центру в прототипі та аморфної, залежної периферії. Виходячи з провідного положення когнітивної лінгвістики про те, що кожна мова еквівалентна системі концептів, завдяки яким носії мови отримують, обробляють та передають інформацію, тобто категоризують її на мовному рівні, то головною метою опису концепту є встановлення його прототипу. Іншими словами, прототип – це схематична репрезентація концептуального ядра категорії, яка значною мірою віддзеркалює лексичну ієрархію [1:3–13].

Отже, структура концепту в аспекті організації ядра, центра та периферії, корелює із лексико-семантичною структурою слова. Однак структура концепту ширша. Її межі дифузні, зокрема одна сфера концепту може включати декілька лексико-семантичних варіантів. Вона не так чітко визначена, на відміну від лексико-семантичних варіантів. У цьому випадку парадигматична валентність віддзеркалює специфіку епідигматичного розвитку слова, а синтагматична валентність визначає можливі шляхи подальшого розвитку. Сама ж структура концепту окреслює змістову та смислову структуру автосемантичного слова [2:24–28].

Наукові результати. Так, в англійській мові прототипічна структура концепту ЗІР складається з ядра, яке утворює дієслово *to see* “have or exercise the power of discerning objects with the eyes”, і периферії, представленої дієсловами із переносними значеннями (найближча периферія) ‘шукати інформацію’: “observe, look at or over”; “look at for information, watch”; “learn from newspaper”; “discern mentally, attain to comprehension of”; “experience, go through more or less observantly”; (дальня периферія) – ‘вважати, уявляти’: “pay visit to, have meeting with”; “call up picture of, imagine”; “recognize as tolerable, consent willingly to”; “escort, conduct”; “take view of, have opinion of”; “make provision, take care, give attention, make sure”; “reflect, take time to consider” [4:951–952].

Найближча до ядра периферія дієслова *to see* представлена: 1) семантичними синонімами – *to watch, to look, to observe, to notice* та 2) семантико-стилістичними – *to gaze, to glare, to stare, to glance, to glimpse eyes* [5:244, 332]. Проілюструємо це Табл. 1.

Таблиця 1

Референційні значення англійського дієслова “чуттєвої сфери”
to see

Сфера чуття	Прямі значення дієслова за словником	Синоніми та їх значення
ЗІР	To see 1) to perceive objects by the sense of which the eye is the specific organ; 2) to perceive objects by sight; 3) to perceive mentally; 4) to perceive by visual tokens; 5) to direct the sight; 6) to ascertain by inspection; 7) to keep in view; 8) to ensure by supervision; 9) to view or regard as; 10) to know by observation;	To watch: 1) be on the watch, keep watch; 2) remain awake for devotions; 3) keep eyes, keep on, keep under observation; To look: 1) turn eyes in some direction; 2) contemplate, examine; 3) express, show; 4) ascertain or observe by sight; 5) make visual or mental search; 6) have or afford outlook in some direction; To observe: 1) keep, follow, adhere to, perform duly; 2) perceive, mark, watch, take notice of; 3) examine and note; 4) say by way of comments; 5) make remarks on; To gaze: 1) look fixedly; To glance: 1) cast momentary look; 2) direct it at; To glare:

		<p>1) look fixedly or fiercely; 2) express smth. by look; To glimpse: 1) catch glimpse of, see faintly or partly; 2) shine faintly or intermittently; To notice: 1) remark upon, speak of; 2) perceive, treat with politeness; To stare: 1) look fixedly with eyes wide open from or with; 2) reduce (person) to specified condition by staring.</p>
--	--	---

Дальня периферія дієслова **to see** утворена за допомогою мовних засобів такого проміжного рівня мови, як фразеологічний. Вона також групується декількома блоками, які певною мірою можна вважати аналогічними найближчій периферії:

- 1) розм. *(I'll) be seeing you (see you again, later, soon)* – до зустрічі;
- 2) розм. *go and see a man about a dog (go to see a friend)* – піти у справах;
- 3) розм. *I see* – розумію;
- 4) розм. *let me see* – дайте подумати;
- 5) *one will never see thirty again* – йому (їй) за тридцять;
- 6) *see double* – двоїтися в очах;
- 7) заст. розм. *see fair* – навести лад;
- 8) *see fit* – вважати потрібним;
- 9) *see little (much) of smb.* – рідко (часто) виходити;
- 10) *see red* – розсердитись;
- 11) жарг. *see smb. at Jericho* – Ще чого!;
- 12) розм.-фам. *see smb. coming* – надурити;
- 13) *see through rose-coloured glasses* – дивитися крізь рожеві окуляри;

14) розм. *we shall see what we shall see* – це ми ще побачимо! [6:666].

Отже, ядром концепту ЗІР є дієслова зі значенням ‘здатності сприймати зором’, найближчу периферію утворюють дієслова зі значенням ‘отримання інформації’, а дальню периферію – ‘уяви, розуміння, сприйняття’.

В українській мові ядро концепту ЗІР утворює дієслово *бачити*, сигніфікативне значення якого – “мати здатність сприймати зором”.

Периферія концепту ЗІР складається з трьох груп дієслів. До першої – належать дієслова із переносними значеннями, що безпосередньо пов’язані зі свідомістю мовця, з його власним досвідом: 1) “уявляти собі що-небудь, усвідомлювати, розуміти”, 2) “зазнати, пережити”. До другої – дієслова, переносні значення яких віддзеркалюють колективний досвід: 1) “добре розуміти”, 2) “усвідомлювати”. Третю – становлять дієслова, що мають більш абстрактні значення: 1) “мати, вбачати”, 2) “вважати, визнавати” [7:114–115].

Найближча до ядра периферія дієслова *бачити* представлена: 1) семантичними синонімами – *дивитися* “спрямовувати погляд на когось, щось”; *спостерігати* кого, що; *споглядати* (пасивно або уважно); *бачити* – “сприймати зором”, *побачити*; *видивлятися*, *виглядатися* (на себе або пильно); 2) стилістичними – *глядіти* (розм.); *зирити* (розм.); *вважати*, *зорити* (розм.); *назирати* (розм.); *наглядати* (розм.); *поглядати*, *блмати*, *подивлятися* (розм.); *зріти* (заст.); *спозирати* (заст.); *видіти* (діал.); 3) семантико-стилістичними – *глипати* (розм.); *наводити оком* (розм.); *наставлятися* (розм.); *зиркати* (розм.); *позирати* (розм.); *поглипувати* (розм.); *видати* (звичайно із знач. повторюв. дії) (розм.); *лицезріти* (звичайно зблизька) (заст.); *зглядати* (час від часу) (діал.) [8:29, 411]. Це можна представити Табл. 2.

Таблиця 2

Референційні значення українського дієслова “чуттєвої сфери” бачити

Сфера чуття	Прямі значення дієслова за словником	Синоніми та їх значення
ЗІР	Бачити: 1) мати здатність	1. Дивитися (спрямовувати погляд на когось, щось);

	<p>сприймати зором; 2)сприймати очима, спостерігати; 3) зустрічати кого-небудь; 4) уявляти собі що-небудь; 5) зазнати, пережити.</p>	<p>2. Глядіти <i>розм.</i>; 3. Зирити <i>розм.</i>; 4. Глипати <i>розм.</i>; 5. Наводити оком <i>розм.</i>; 6. Наставлятися <i>розм.</i>; 7. Зріти <i>заст.</i>; 8. Спозирати <i>заст.</i>; 9. Спостерігати за ким, за чим; 10. Вважати, зорити <i>розм.</i>; 11. Назирати <i>розм.</i>; 12. Наглядати <i>розм.</i>; 13. Поглядати, блимати, подивлятися <i>розм.</i>; 14. Зиркати <i>розм.</i>; 15. Позирати <i>розм.</i>; 16. Поглипувати <i>розм.</i>; 17. Зглядати діал.(час від часу); 18. Видивлятися, виглядатися (на себе або пильно); 19. Споглядати (пасивно або уважно); 2. 1) Бачити (сприймати зором), побачити; 2) Зріти <i>заст.</i>; 3) Видіти <i>діал.</i>; 4) Видати <i>розм.</i> (звичайно із знач. повторюв. дії); 5) Лицезріти <i>заст.</i> (звичайно зблизька).</p>
--	---	---

Подальша периферія утворена за допомогою мовних засобів такого проміжного рівня мови, як фразеологічний. Вона також представлена декількома блоками, які певною мірою можна вважати аналогічними найближчій периферії:

1) перший блок стосується суб'єкта мовлення – *бачити на власні очі*, тобто самому спостерігати за ким, зп чим, бути очевидцем чогось [9:19];

2) другий блок вже пов'язаний із суб'єктом мовлення – *бачити наскрізь (кого)*, що означає “добре знати чий-небудь думки, наміри і т. ін.” [9:19];

3) третій блок має антонімічний характер по відношенню до основного лексико-фразеологічного значення – *не бачити в очі (кого, чого)* – зовсім, ніколи не зустрічати кого-, чого-небудь [9:20];

4) четвертий – енантіосемічний за планом змісту – *тільки його (її) і бачили*, що вживається у значенні “зник (зникла) безслідно” [9:19];

5) у п'ятому блоці об'єднуються омонімічні фразеологічні одиниці *не бачити світу (через що, за чим)* відповідно зі значеннями: а) бути дуже зайнятим, б) тяжко страждати, мучитися [9:20];

6) шостий блок утворює фразеологізм *[не] бачити смаленого вовка*, який означає “[не] бачити труднощів у житті”, аналогічний за значенням лексико-семантичним варіантам дієслова *бачити*, що містять заховані семи основного лексичного значення “зазнати, пережити” [9:21];

7) завершує дальню периферію вставне слово *бачиш (бачите, бачте)*, яке вживається при потребі звернути чиюсь увагу на що-небудь [9:19].

На граматичному рівні специфікою подальшої периферії є те, що вона представлена фразеологічними одиницями з достатньо прозорою внутрішньою формою. У структурно-семантичному плані це фразеологічні єдності, сполучення та вирази. У такому випадку для розмежування їх за значення важливе місце відводиться їх граматичній характеристиці, тобто специфікація значення відбувається завдяки їх синтагматичній валентності [3:94]. Так, фразеологізм *бачити наскрізь* є одновалентним. Він передбачає актант, що відповідає родовому відмінку іменника (*кого*), наприклад, на відміну від *не бачити в очі (кого, чого)*, який є двовалентним.

Значне семантичне навантаження має заперечна частка *не*, яка у складі фразеологізмів вживається у своєму основному заперечному значенні (*не бачити в очі кого, чого*), завдяки якій фразеологічна одиниця набуває протилежного значення.

В особливу групу нами виділено вставне слово *бачиш*, яке у структурі речення займає ізольовану позицію, яка свідчить про його особливий статус – бути дискурсивним маркером звертання уваги. Таку синтагматичну валентність можна вважати *нульовою*.

Окреме місце в лексичній парадигмі дієслова *бачити* займає його граматичний відповідник за категорією залогу – *бачитися*, який має зовсім інші лексико-семантичні відповідники. Це: 1) зустрічатися, бути разом де-небудь; 2) бути видним, сприйматися зором. До того ж друге значення має два переносних, поєднаних ланцюжковим семантичним зв'язком: 1) ввижатися, поставати в уяві й 2) здаватися [7:115]. Так само, як і основний варіант попереднього дієслова й незалежна форма *бачиться*, яка функціонує як вставне слово, що вживається для вираження невпевненості в чому-небудь: *здається, мабуть*, яке також має стилістично забарвлені варіанти *бачся, бачилось* (заст.) [7:115].

Встановлюючи співвідношення між структурою валентісних відношень аналізованих дієслів та їх референційною основою, що пов'язана з п'ятьма органами чуття *зором, слухом, дотиком, нюхом та смаком*, виявлено, що: найбільш потужні валентісні відношення характерні для дієслів англ. *to see, to hear* / укр. *бачити, чути*, оскільки, як відомо, основний потік інформації людина отримує через зір та слух. У художньому мовленні концепт ЗІР, представлений дієсловами англ. *to see* / укр. *бачити*, має зредуковану **прототипічну структуру**, тобто розмите ядро та обмежену периферію реалізації їхніх значень, порівняно з основними словниковими дефініціями.

В українському художньому мовленні, як і в англійському, переважають дієслова зорової та слухової груп. Для дієслів **зорової сфери** англ. *to see* / укр. *бачити* є характерною сполучуваність із іменниками на позначення персон (англ. ... *had seen Johnny* ... [10:57], ... *see the Bowmans* ... [10:59] / укр. ... *бачити своїх дітей* ... [11:63], ... *бачила таких нужденних і голодних людей* ... [11:252]), конкретних предметів (англ. ... *see the geese* ... [10:43], ... *see the clocks* ... [10:205] / укр. ... *не бачив ні діамантів, ні принцес* ... [12:244], ... *бачила ваші фото* ... [12:30]) та абстрактних понять (англ. ... *had seen the commotion* ... [10:124] / укр. ... *не бачили порожнечі навколо себе* ... [12:84], *бачу несправедливість навколо* ... [12:278]). Оскільки всі дистрибутивні формули складаються з двох елементів, то це обов'язкова

валентність. Дієслова англ. *to watch* / укр. *спостерігати* мають факультативну валентність, оскільки можуть функціонувати без слів-доповнювачів.

Отже, з'ясовано, що валентнісні відношення дієслів *зорової сфери* (концепт ЗІР) в обох мовах є достатньо різноманітними. Актантами аналізованих дієслів є іменники на позначення персон, конкретних предметів та абстрактних понять. Лексико-семантичні варіанти, що становлять дальню периферію, більше розрізняються лексико-граматично, ніж лексико-семантично. Для української мови це переважно ідіоматичні одиниці, для англійської – фразові дієслова.

Перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє поглибити вивчення особливостей валентнісних відношень дієслів у межах концепту ЗІР у контрастивному аспекті в обох мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рахилина Е. В. О тенденциях в развитии когнитивной семантики / Е. В. Рахилина // Известия АН, СЛЯ. – 2000. – Т. 59, № 3. – С. 3 – 13. 2. Данилова З. В. Инвариантные значения и основные типы смыслов английских глаголов / В. З. Данилова // Проблемы значения языкового знака. – К. : КГПИИЯ, 1982. – С. 24–28. 3. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М. : Наука, 1968. – 201 с.

ДОВІДНИКИ

4. *The Compact Edition of the Oxford English Dictionary : Complete Text Reproduced Micrographically.* – London : Book Club Associates, 1979. – V. II. – P–Z. – 4116 p. 5. *Словник синонімів англійської мови* / [уклад. : К. Т. Баранцев]. – К. : Радянська школа, 1964. – 516 с. 6. *Англо-русский фразеологический словарь* [в 2-х т.] / [сост. : Александр Владимирович Кунин]. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Русский Язык, 1984. – 942 с. 7. *Словник української мови* : [в 11 т.] / [уклад. : І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін.]. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 7. – 723 с. 8. *Словник синонімів української мови* : [в 2 т.] / [уклад. : А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук]. – К. : Наукова думка, 2001. – Т. 1. – 2001. – 1030 с. 9. *Фразеологічний словник української мови* / [уклад. : В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк]. – [2-е вид.]. – К. : Наукова думка, 1999. – 980 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. *Fraser Ch. M. Kinvara Summer : [fiction]* / Christine Marion Fraser. – London : Coronet Books Hodder & Stoughton, 2001. – 407 p. 11. *Гедеон Р. Сюзанна* : [роман] / Роксана Гедеон. – К. : Джерела М, 2003. – 320 с. 12. *Ярош В. Діамант бразильської принцеси* [роман] / Вікторія Ярош. – К. : Джерела М, 2004. – 320 с.